

B OEKEN

[B] IMPRESSIES VAN STRAATRUOER. DE NEDERLANDSE EN VLAAMSE LITERATUUR VANAF 1880 IN 200 ESSAYS

Er zijn zoveel romanopvattingen als er schrijvers en lezers zijn. Dat geldt ook voor de poëzie. En natuurlijk voor het essay. Ik ken geen enkel genre dat duidelijk gedefinieerd kan worden. Joost Zwagerman wèl. “Het zal niet snel voorkomen dat een dichter beweert geen idee te hebben wat een gedicht nu precies is. Of dat een romanschrijver in ernst beweert dat hij ‘eigenlijk’ niet kan zeggen wat een roman een roman maakt. [...] Het essay laat zich moeilijker dan een gedicht of een kort verhaal door middel van een strikte definitie aan de ketting leggen.” Ik zou graag die definitie zien waarin het gedicht of het verhaal aan de ketting gelegd wordt. Toegegeven, het heeft geen zin zoiets te vragen. Het gaat in de 1.500 bladzijden van *De Nederlandse en Vlaamse literatuur vanaf 1880 in 200 essays* immers om het genre van het essay.

Zwagerman houdt zich nochtans ver van beschouwingen over genres. Hij heeft geen enkel theoretisch werk over het essay gelezen. Tenminste: er valt in zijn inleiding geen spoor te bekennen van de tientallen (recente) studies over het essay. Dat hoeft ook helemaal niet. Dit boek van net geen twee kilo (1906 gram volgens mijn weegschaal) is een

eigenzinnige bloemlezing van één persoon en in het mij onsympathieke genre van de bloemlezing is *De Nederlandse en Vlaamse literatuur vanaf 1880 in 200 essays* zeker niet een van de beroerste. Je kunt hier fraaie (en soms minder fraaie) beschouwingen lezen van schrijvers en wetenschappers, van Busken Huet tot Abdelkader Benali. Dat is in geen geval te danken aan een consequente selectiepolitiek, want die valt hier nauwelijks te bespeuren. Het is ook niet te danken aan een duidelijk geformuleerde visie op het onderwerp, want die ontbreekt evenzeer. Ik begin met dat tweede gemis en kom dan op het eerste.

Wat een essay is, zul je uit Zwagermans inleiding niet leren. Hij komt niet verder dan de bekende clichés van een hybride of hermafroditisch genre: “Want in een essay kan het allemaal bij elkaar komen: poëzie, experiment, taalspel, dictie, betoog, polemieck, studie, memoires, parodie — echt alles.” Dat geldt natuurlijk ook voor de roman, bijvoorbeeld voor de *Max Havelaar*. Zwagerman citeert enkele bekende definities van het essay, zoals die van W.F. Hermans (die hij trouwens slordig citeert), Komrij en Krol. Hij laat zien dat geen enkele definitie sluit (wat voor elk genre geldt en dus oninteressant is) en dat het essay niet alleen doordringt in andere tekstsoorten, maar zelf ook doordrongen is van die andere soorten. Zo zijn er heel veel narratieve en poëtische passages in de essays van Mutsaers,

Brassinga en Jongstra. Die laatste krijgt heel wat aandacht in de inleiding, maar is in de bloemlezing met slechts één essay vertegenwoordigd, en dan nog een vrij klassiek stuk dat niet echt representatief is.

Het dichtst in de buurt van een definitie komt Zwagerman wanneer hij de essayist omschrijft: “Denken op persoonlijke titel, zonder strikt wetenschappelijke pretenties maar met des te meer aandacht en liefde voor de vorm, de stijl — dát tekent doorgaans de essayist.” Een essay is dus een tekst waarin persoonlijke gedachten goed geformuleerd worden. Zo algemeen geformuleerd is een roman of een gedicht ook een essay. Wat het verschil is tussen de logica van die drie tekstvormen zul je bij Zwagerman niet leren. Ook niet wat “denken op persoonlijke titel” is of “liefde voor de vorm”. Komrij vertegenwoordigt voor Zwagerman het hoogste op beide vlakken. Ook dat zal “op persoonlijke titel” zijn. Je kunt daar andere meningen tegenover stellen, en dan wordt het helemáál oninteressant. Misschien was het toch geen slecht idee geweest even onpersoonlijk te denken, eventueel zelfs met de zo verfoeide “strikt wetenschappelijke pretenties”.

Toch wil Zwagerman niet de indruk wekken dat hij impressionistisch te werk gaat. Die term heeft voor hem immers een negatieve bijklank. Zo vindt hij de omschrijving van een essay als een schets niet aanvaardbaar: “Dat lijkt me weer te impressionistisch”.

Maar wie van Zwagermans inleiding meer vraagt dan impressies, zal ontgoocheld worden.

Misschien manifesteert de eigenheid van het essay zich niet in een theoretische definitie, maar in praktische voorbeelden — in dit geval: de meer dan tweehonderd (de titel is niet helemaal correct, zoals Zwagerman toegeeft) geselecteerde essays. Dan wordt de cruciale vraag uiteraard: hoe is hier geselecteerd? Als dat niet gebeurt vanuit een duidelijke genreomschrijving, hoe dan wel? Zwagerman somt zijn criteria op: de tijd (na 1880), de lengte (tussen 3.000 en 7.000 woorden), het onderwerp en het aantal teksten per auteur (maximum drie, met twee uitzonderingen: Komrij en Fens). Merkwaardig genoeg duikt bij de selectiecriteria nog eens “de begrenzing van het genre” op, nu ten opzichte van de column en het reisverhaal. Dat dit criterium waardeloos is na de inleiding over het ongrijpbare genre, zal wel duidelijk zijn. De lengte klopt al evenmin, want vaak gaat het om fragmenten uit langere stukken of boeken. Ook de tijd blijkt een problematisch criterium. De valbijl van 1880 snijdt het hoofd van het corpus, aangezien Multatuli, toch zowat de grootste essayist in de Nederlandse taal, op deze manier geweerd wordt. Jammer, zegt Zwagerman, maar de eerste twee delen van zijn trilogie (een bloemlezing korte verhalen en een bloemlezing langere verhalen) hadden dezelfde

datum. Een onzinnig argument natuurlijk, omdat het volstrekt niets met het onderwerp van dit boek heeft te maken. Maar eenvormigheid en verkoopbaarheid zijn nu eenmaal belangrijke criteria, vooral in het “vermarkten” van boeken die twee kilo wegen.

Het meest revelerend is het criterium van het onderwerp. Wie nog niet moe is van de steeds weer opduikende mantra over straatruoer in de letteren, weet dat Zwagerman voor straatruoer is. Literatuur die niet rechtstreeks en eenvoudig spreekt over de eigen tijd wordt door de bloemlezer automatisch vervloekt als “literaire quarantaine”. Dat al die zogenaamd “op de huid van de tijd” geschreven werkjes bevestigen wat die tijd wil (namelijk herkenbaarheid, directe relevantie, nut en verkoopbaarheid) doet er niet toe. Dat zogenaamde maatschappijkritiek in die vorm vooral maatschappij-bevestigend werkt ook niet.

Waar het om gaat, is dat Zwagerman essays selecteert op basis van hun inhoud. Ze moeten over een “algemeen onderwerp” gaan, dus niet “over schrijvers”. Dat essays over schrijvers over iets algemeen zouden kunnen gaan, komt niet op bij iemand die denkt dat literatuur alleen maar deugt als ze over het niet-literaire spreekt, en liefst over straatruoer. Zwagerman wil geen “schrijvers over schrijvers”. “Die keuze verklaart de afwezigheid van een aantal op neerlandistiek georiënteerde essayisten als Thomas Vaessens, Ad Zuiderent, Jaap Goedegebuure en T. van Deel.” Dus geen Jaap Goedegebuure, maar wel Ton Anbeek? De eerste is in Leiden nochtans de opvolger van de tweede en het werk van beide heren vertoont talloze overeenkomsten — zowel qua onderwerp als qua invalshoek. Maar goed: Anbeek introduceerde de klacht over het ontbrekende straatruoer in de Nederlandse letteren. Vaessens schrijft dan weer vooral over de sociale, politieke en ideologische functie van literatuur. Wat hij schrijft, ligt erg dicht bij het wel geselecteerde stuk van Geert Buelens over politiek en literatuur. Hij heeft aandacht voor het straatruoer en hij schrijft zeker en vast over “algemene onderwerpen”. Weet Zwagerman dat niet? Wat is dan de eigenlijke reden waarom hij mensen als Goedegebuure en Vaessens niet opneemt?

Het argument van het niet op de schrijver gerichte onderwerp wordt helemaal onzinnig als blijkt dat

Zwagerman er voortdurend van afwijkt. Er zijn wel stukken opgenomen over Montaigne (geschreven door Dresden), over Pascal (door Otten), Vondel, Erasmus, Multatuli en een hele reeks kunstenaars. In zijn op de *Max Havelaar* geïnspireerde opsomming van de onderwerpen die aan bod komen in de bloemlezing, vermeldt Zwagerman onder meer “de Grote Drie van de naoorlogse Nederlandse literatuur: Reve, Hermans en Mulisch”, “James Joyce en de *Odyssee*”, “de *Beatrijs*” en “P.C. Hooft”. Dat zijn dus stukken die, als we Zwagermans criteria ook maar enigszins ernstig willen nemen, *niet* over schrijvers gaan. De tientallen essays in dit boek die over literatuur gaan (bijvoorbeeld over de roman, de poëzie en het lezen) gaan dus ook niet over schrijvers?

Het lijkt alsof Zwagerman zijn eigen selectiecriteria slechts voorstelt om ze daarna onderuit te schoppen. Nadat hij zijn best heeft gedaan om auteurs als onderwerp uit te sluiten zegt hij: “De echte essayist sluit, zoals eerder gezegd, geen onderwerp zo ‘groot’ of ‘klein’ op voorhand uit.” Tja. Waarom dan al dat gedoe over het onderwerp? In ieder geval betekent de uitspraak over het grote en kleine onderwerp, dat de samensteller van dit boek geen “echte essayist” is. Nochtans neemt hij wel zichzelf op in zijn selectie. “Zelfmoord als handelswaar” heet het stuk van Zwagerman in Zwagerman — een wel heel toepasselijke titel.

De keuze van het onderwerp wordt niet alleen gestuurd door de bekommernis zo weinig mogelijk stukken over schrijvers op te nemen en zoveel mogelijk bijdragen die op de huid van de tijd geschreven zijn, maar ook door het vermijden van overlappingen. Jan Wolkers schreef over de Bijbel en over Rembrandt, maar over de Bijbel wordt in de bloemlezing al veel geschreven dus kiest Zwagerman voor het stuk “Rembrandt is Rembrandt”. Dat argument — Zwagerman noemt het “de evenwichtskunst tussen essayist en onderwerp” — geldt echter niet voor de talloze stukken over literatuur, schilderkunst en maatschappij. Die hebben het vaak over hetzelfde — grosso modo: kunst in de maatschappelijke context. Er zijn eindeloos veel inhoudelijke overlappingen tussen de geselecteerde essays. Het verschil ligt in de benadering en de formulering. Als Zwagerman zelf aangeeft dat “liefde voor de vorm, de stijl” essentieel is voor het essay, waarom

hanteert hij dan het onderwerp als selectie criterium? En als het dan toch moet, waarom niet omgekeerd? Je zou kunnen zeggen dat inhoudelijke overlappingsen net interessant zijn. Je zou de verschillende stukken over de Bijbel kunnen groeperen en zo duidelijk maken waarin het eigene van een essay schuilt: in de formulering, niet in de thematiek. Dus ook niet in het gehalte aan direct op de huid geschreven pseudokritiek.

Na de impressionistische inleiding wordt het boek alleen maar beter. Dat is natuurlijk niet moeilijk, maar hoe dan ook: er valt in deze bloemlezing genoeg moois te (her)ontdekken. Er valt ook heel veel op door afwezigheid. Zo is er geen Willy Roggeman, nochtans een van de beste essayisten van zijn generatie. Dat Van Doesburg — zowat de belangrijkste en de leesbaarste avant-garde essayist van het interbellum — ontbreekt, kan ik niet begrijpen. In de jaren zeventig schreef Polet even vernieuwende essays, maar Zwagerman heeft het niet gezien — ondanks het niet mis te verstane straatrumoer bij die schrijver. Ook Gaston Burssens, die met *Fabula Rasa* een schitterende mix tussen essay en verhaal afleverde, ontbreekt. Misschien zoeken die mensen de kritische kracht van het essay te veel in de vorm, terwijl Zwagerman ze vooral in de onderwerpen zoekt. Vandaar waarschijnlijk ook de afwezigheid van Lucas Hüsgen en Wessel te Gussinklo, die een essay over Sartre als roman presenteert en daarin de maatschappij fileert.

Wie de selectie overloopt, zal zien hoe braaf en voorspelbaar die is, net zoals de meeste boeken met straatrumoer. Er wordt hier niet gemorrelt aan de gangbare canon die vooral in het land der journalisten heerst. Zo krijgen Ter Braak, Fens, Hermans, Huizinga, Komrij, Kousbroek en Vestdijk het maximum aantal van drie essays. Uiteraard is hier geen Vlaming bij. De honderden essays die Boon heeft geschreven, halen vanzelfsprekend niet het niveau van Kousbroek of Komrij. Louis mag niet mopperen, want hij heeft tenminste nog één essay weten binnen te smokkelen. Als er één schrijver is die zijn tijd kritisch doorlicht en daarbij een ongeëvenaarde “liefde voor de vorm” etaleert, dan wel Boon. Maar hier dus niet. Niet eens vijftien procent van de geselecteerde auteurs komt uit Vlaanderen. Negentig procent daarvan krijgt het minimumaantal van één essay. (Alleen Van Ostaijen

en De Martelaere krijgen er twee.) Weerspiegelt dat de kwaliteit van de Vlaamse essayistiek of het niveau van Zwagermans kennis? Waarom bijvoorbeeld wel Van Bastelaere en niet Spinoy?

Het enorme aantal essays in dit boek maakt het de recensent onmogelijk om voor elke schrijver aan te geven dat er wel andere teksten geselecteerd hadden mogen worden. Waarom, bijvoorbeeld, geen echt hybride tekst van Februari in plaats van het hier gekozen “Dankwoord”? Andere vragen hebben misschien meer zin. Waarom niet meer gezocht in tijdschriften, waar het essay veel rijker bloeit dan in de gewoonlijk door Zwagerman gebruikte boekpublicaties? Waarom, in de tijd van het internet en de DBNL, een kanjer van een anthologie publiceren (alleen leesbaar achter een tafel) met teksten die voor het grootste deel makkelijk te vinden zijn? Waarom zo eendimensionaal selecteren? Waarom niet eens proberen de vele gezichten van het essay te laten zien — ook de lelijke, de moeilijke, de experimentele? Natuurlijk kun je hier goede essays lezen, soms zelfs van minder bekende schrijvers en van niet-literaire auteurs. Maar dat mag een minimum heten als je 1.500 dichtbedrukte bladzijden ter beschikking krijgt. Volgens de blurb is dit boek “een onmisbaar naslagwerk”. Ik zou niet weten hoe een bloemlezing een onmisbaar naslagwerk kan zijn, tenzij door de organisatie (bijvoorbeeld de groepering van de essays), de inleiding of de toelichting. Maar de organisatie is ruwweg chronologisch (hoewel de oorspronkelijke verschijningsdatum van de essays niet vermeld wordt — bij Couperus lees je bijvoorbeeld “1996”), de inleiding is een impressionistisch niemendalletje en de toelichting ontbreekt. Voor de rest is het een puik boek.

BART VERVAECK

JOOST ZWAGERMAN (samenst.), *De Nederlandse en Vlaamse literatuur vanaf 1880 in 200 essays*, Prometheus, Amsterdam, 2008, 1.509 p.